

ЧАНДРАН НАЇР

ДЕРЖАВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

**МАЙБУТНЄ УРЯДУВАННЯ,
ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА**

*Переклала з англійської
Ірина Гнатковська*

«НАШ ФОРМАТ»
Київ · 2020

ЗМІСТ

<i>Передмова до українського видання</i>	9
<i>Передмова</i>	11
<i>Вступ. НЕЗАМІННА ДЕРЖАВА</i>	15
<i>Розділ 1. Розвінчування міфів ПРО «СТАЛИЙ РОЗВИТОК»</i>	38
<i>Розділ 2. СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЯКИЙ ЗАБЕЗПЕЧУЄ ДЕРЖАВА, А НЕ РИНКИ ЧИ ТЕХНОЛОГІЇ</i>	57
<i>Розділ 3. ДЕРЖАВА ЗРОСТАННЯ</i>	77
<i>Розділ 4. РОБОТА З ДЕРЖАВОЮ</i>	89
<i>Розділ 5. ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ</i>	104
<i>Розділ 6. ВЛАДА, А НЕ АВТОРИТАРИЗМ</i>	125
<i>Розділ 7. СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ</i>	140
<i>Розділ 8. ПЕРЕВИЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ, ПРАВ ТА ДОСТАТКУ</i>	163
<i>Розділ 9. КРИЗА СМОГУ ВІД ПОЖЕЖ</i>	179
<i>Розділ 10. ТРОПІЧНЕ МІСТО — НЕ РАЙ</i>	198
<i>Розділ 11. КИТАЙ — СИЛЬНА ДЕРЖАВА?</i>	219
<i>Розділ 12. ПЕРЕХІД. ВІД ТРАДИЦІЙНОГО ВЕДЕННЯ СПРАВ ДО СТАЛОЇ ДЕРЖАВИ</i>	237

<i>Висновки. Без активних дій держави приречені</i>	250
<i>Міркування про майбутнє Індонезії</i>	258
<i>Подяки</i>	264
<i>Про автора</i>	267
<i>Бібліографія</i>	269
<i>Примітки</i>	279

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Для сталого розвитку потрібна нова парадигма. І роль держави в розвиткових країнах має зрости, аби запобігти катастрофі — стверджує Чандран Наїр. Західні експерти зазвичай радять протилежне. Але де сьогодні був би Китай економічно, якби сліпо довіряв порадам із Заходу? Або якби він легковірно чекав, поки вільний ринок, розвиток технологій чи поширення демократії спричинять розвиток і добробут?

Чи мав би взагалі Китай бодай якісь шанси на економічне диво — щорічне зростання ВВП на 8–10 % протягом кількох десятиліть? Чи вдалося б витягнути з крайньої бідності сотні мільйонів людей, реалізувавши найуспішніший економічний проект сучасності?

Українська економіка сьогодні залежить переважно від цін на сировину, яка становить більше половини нашого експортного кошика. А фінансова стабільність країни покоїться на плечах трудових емігрантів, трансфери яких ушестеро (!) перевищують прямі іноземні інвестиції в нашу економіку. Такі «стартові умови» змушують серйозно замислитися, чи не так?

Дерегуляція, вільний ринок і мінімальне втручання держави — нам так часто радять це із закордону. І ми бачимо, як ці «рецепти» дедалі більше послаблюють державу, перетворюючи нашу країну на донора сировини, талантів і грошей для сильніших й індустрі-

ально розвинутіших країн-сусідів. Чи не надто ми, українці, наївні, коли сліпо довіряємо ортодоксії вільних ринків і порадам іноземних кредиторів? Чи не прийшов час принципово переглянути систему наших поглядів і змінити парадигму?

Як ми визначаємо для себе свободу, демократію, розвиток, добробут, успіх? І якою має бути наша політика з огляду на ці засадничі поняття? І це далеко не тривіальні і не риторичні питання. Світ глобальний, але в ньому багато різних «світів». Європа — не Америка, і Китай — не Європа, і Україна — це теж, у певному сенсі, окремий «світ» зі своїми важливими особливостями, потребами і можливостями. Заплющуючи очі на реальний контекст, інколи намагаючись надто спростити сприйняття світу, ми жертвуємо корисністю створюваних моделей. І за це ми платимо економічним відставанням, соціальною нерівністю й погіршенням стану екології.

Можливо варто, нарешті, відмовитися від догм і запозичених ідеологічних постулатів і віддати перевагу емпіричному підходу й критичному мисленню? Книжка члена Римського клубу, засновника й очільника Глобального інституту майбутнього Чандрана Наїра — це серйозний внесок у нове мислення, а отже, і формування нової реальності. Українська асоціація Римського клубу завдяки підтримці CEO Club Ukraine, журналу Huxley та Jansen Capital Management має честь і задоволення представити вам українське видання цього відвертого й корисного інтелектуального шедевра.

Президент Української асоціації
Римського клубу,
член-кореспондент Всесвітньої
академії мистецтва та науки,
доктор економічних наук
Віктор Галасюк

ПЕРЕДМОВА

Дея цієї книжки з'явилась невдовзі після публікації моєї першої: «Економіка споживання. Роль Азії у перетворенні капіталізму і порятунку планети» (Consumptionomics: Asia's Role in Reshaping Capitalism and Saving the Planet). Одна з описаних там ідей полягала в тому, що держава повинна брати активнішу участь у розподілі ресурсів, щоб уникнути катастрофи у світі, який розвивається. Інша про те, щоб їхні суспільства організовувалися так, аби спільний добробут переважав над правами окремого громадянина. Можете собі уявити, як часто мене критикували, називаючи комуністом, антикапіталістом та, що дратувало найбільше, бідним, ошуканим захисником доквілля з Азії.

Це спонукало мене об'єднати все, що я прочитав, побачив, почув та відчув на власному досвіді за останні тридцять років подорожей та роботи над проблемами розвитку, доквілля та сталого розвитку. Я хотів проаналізувати роль держави в житті перенаселеної планети з обмеженими ресурсами. У зв'язку з цим я працював над проектами майже в усіх найбільших країнах Азії, провів п'ять років в Африці та налагодив професійні зв'язки на Близькому Сході, у Європі, Австралії та США. Я використовував кожен можливість, щоб якнайглибше ознайомитись з місцевою ситуацією та пожити в місцевих умовах. Наразі моя співпраця із Глобальним інститутом майбутнього продовжується у цьому ж напрямі.

Я виступав на міжнародних форумах, темою яких був сталий розвиток, щоб випробувати ідею, яку щодня дедалі чіткіше усвідомлював: лише сильна держава може допомогти великим розвитковим країнам вирішити проблему сталого розвитку у XXI столітті.

Переважно мене називали екстремістом та песимістом, який не вірив у винахідливість і прогрес людства. Це зовсім не так. Вислухавши аргументи багатьох людей, які їх наводили як факти на міжнародних подіях, я дедалі більше переконувався, що аргументи в основі більшості сучасних підходів були слабкими. Я дійшов висновку, що більшість підходів, які широко приймаються як загально визнана мудрість — в основі яких вільні ринки, технологічний прогрес та поширення демократії, — неправильні. Насправді, робоча назва цієї книжки була «Незамінна держава».

Що цікаво, я не зіткнувся з великим спротивом з боку людей з Азії, Африки та країн, що розвиваються. Саме щораз більша підтримка багатьох людей в Азії переконала мене написати цю книжку.

Моя книжка — це спроба зробити внесок у новий наратив сталого розвитку. Цей наратив повинен походити з тих частин світу, перед якими постає справжній виклик сталого розвитку в тому масштабі та на тому рівні впливу, який ніколи не переживав і не переживатиме Захід. Усе ж поки лідерство у цьому питанні належить Заходу.

Цією книжкою я спробую розширити дискусію, сподіваючись, що лідери світу, що розвивається, переосмислять свої підходи та очікування стосовно достатку, зростання та сталого розвитку. Вона ставитиме більше фундаментальних запитань стосовно досягнення наших прав і свобод в умовах екзистенційної загрози. Я також сподіваюся, що західна економіка, установи, які досліджують питання розвитку, та наукові інститути, а також провідні вчені розглянуть мої аргументи та зупиняться, перш ніж давати розвитковому світу поради щодо вирішення проблем сталого розвитку.

Пишучи цю книжку, я плекаю надію, що незахідні еліти, яких влаштовують ідеї Заходу, ще раз обдумають майбутнє своїх країн, які багато чим ризикують через глобальні проблеми, пов'язані зі сталим розвитком. Зазвичай вони навчалися у західних коледжах

Вступ

НЕЗАМІННА ДЕРЖАВА

Підтримка нашого майбутнього

У 2012 році я поїхав до округу Юю, розташованого у північно-західній частині китайської провінції Шаньсі. Можна легко подумати й очікувати, що округ Юю, як і інші великі центральні частини Китаю, це запилена посушлива напівпустеля. Особливо після того, як ви дізнаєтесь, що майже 90 відсотків місцевої економіки залежить від видобування вугілля. Але округ Юю не коричневий, він зелений. Ліси та пасовища вкривають ландшафт, наче ковдра, стримуючи пустелі поблизу.

Так було не завжди. Округ розташований недалеко від пустелі Ордос, яка постійно розширювалась у регіон через ерозію ґрунту та посуху. У 1949 році понад три чверті земель регіону постраждали від опустелювання. Звісно, це було погано, але опустелювання також мало серйозний вплив на розвиток округу. Людям було важко займатися сільським господарством; тож через низький рівень доходів, вони жили у бідності. Більшість, хто міг покинути регіон, те й робила.

Старий вірш з Юю ясніше описує проблему:

Було так темно, що вдень людям були потрібні лампи,
Вночі під дверима збиралося стільки піску, що вони не відчинялися
вранці,
За вітряної погоди починалася піщана буря,
Якщо йшов дощ, починалася повінь,
Пагорби були лисими, як голова монаха,

Дев'ять років із десяти не було врожаю,
 Більшість чоловіків їхала у пошуках кращого життя,
 Жінки, які залишилися, викопували дикі трави, щоб прогодувати себе.

Сьогодні опустелювання — це одна з найпріоритетніших проблем, яку намагаються вирішити у Китаї. Розширення пустель у країні пов'язують зі зникненням орних земель та погіршенням рівня забрудненості повітря в Пекіні й інших великих містах. Китай упровадив багато програм для боротьби з опустелюванням, починаючи від кампаній з насадження дерев та закінчуючи переселенням людей з регіонів, які постраждали від перевипасу худоби, та регіонів зі спустошеними землями. Уряд Китаю починає висаджувати ліси — «Зелене намисто» — вздовж кордону Хебей–Пекін, щоб боротися із загрозливим опустелюванням та широкомасштабним забрудненням від виробництва, що процвітає у провінції Хебей.

Але боротьба з опустелюванням у Юю почалася набагато раніше. Перший керівник партії в окрузі, призначений у 1949 році, як вдома, заявив, що девіз розвитку округу повинен звучати так: «Щоб бути багатими, зупиніть піщану бурю. Щоб зупинити піщану бурю, посадіть більше дерев». Через десятиліття цей підхід зробив округ національним лідером у сфері лісонасадження. Чинovníки пишалися своєю роботою, навіть після того як відкриття Китаю решті світу і його подальше стрімке зростання висунуло на перший план яскравіші символи розвитку. Як я був там, мені розповіли, що після того, як мера округу підвищили та перевели на нову посаду в інший орган влади у країні, він забрав із собою лише один сувенір — стару лопату, яку використовував протягом дванадцяти років у Юю.

Сьогодні Юю називають «Зеленою перлиною», яка зовсім не схожа на мертву пустелю, що покривала територію кілька десятиліть тому. Цифри і справді вражають. У жовтні 1949 року на час заснування Китайської Народної Республіки лише 0,3 відсотка земель округу Юю були вкриті лісами. До 2016 року цей показник збільшився до 54 відсотків. Він перевищує показник по країні загалом (21,36 відсотка) та середній показник по світу (32 відсотки). Рівень ерозії води та ґрунту під час сезону дощів знизився на 60 відсотків. Кількість днів з піщаними бурями зменшилася наполовину.

РОЗВІНЧУВАННЯ МІФІВ ПРО «СТАЛИЙ РОЗВИТОК»

Поza гаслами «благих побажань»

Кілька років тому мене запросили взяти участь у великому європейському форумі про сталий розвиток. Окрім мене, туди запросили керівників західних корпорацій, кожен з яких розповідав про прихильність своєї компанії до сталого розвитку. Мені запам'ятовся один з учасників: генеральний директор міжнародної компанії з виробництва пива. Він розповідав про їхні спроби досягти «сталого розвитку»: певні заходи водозбереження, певні заходи управління енергозбереженням на заводах, певні програми з переробки сміття. Але водночас ні він, ні інші учасники панельної дискусії, ні модератор, ні аудиторія, здавалося, не зрозуміли іронію генерального директора, ключова мета компанії якого полягала в тому, щоб її продукт пили якомога більше людей, обговорюючи раціональне використання ресурсів. Жодне з того, про що він говорив, не вирішувало основної проблеми, коли справа стосувалась досягнень сталого розвитку його компанією: щоб по-справжньому осягнути дух сталого розвитку — менше означає більше, — компанія має продавати менше пива.

Це стало поворотним моментом для мене. Я почав звертати увагу, що під час більшості конференцій сталий розвиток розглядали дещо розмито. На конференціях домінували корпорації та представники бізнесу або ж вони взагалі їх спонсорували. Справжні дискусії залишалися на порозі, їх замінювали вправи

з маніпулювання суспільною думкою. Незахідним бізнес-лідерам часто не було відомо, що відбувається в їхніх країнах: бізнес-лідери в Куала-Лумпур знали більше про Нью-Йорк або Лондон, ніж про навколишню сільську місцевість Малайзії.

Сталий розвиток повинен передбачати всеохопне обговорення нашого довгострокового використання економічних ресурсів у межах усієї економічної системи. Він потребує чесної оцінки нашої економічної моделі та нашого руйнівного стилю життя, а також того, що необхідно змінити для рівноціннішого розподілу ресурсів для сьогodнішніх поколінь та їхнього збереження для наступних. Нам потрібне відверте обговорення, замість того щоб із благих намірів завуальовувати справжні проблеми оманливими цілями.

Усе ж розмова стосовно сталого розвитку часто закінчується впливом на довкілля, якого завдають лінії виробництва та ланцюги постачання — важливе занепокоєння, але лиш маленька пов'язка на токсичному пораненні. Ми говоримо про те, як зробити наші щораз вище виробництва та споживання ресурсоефективнішими, а повинні говорити про те, як населення світу у 10 мільярдів повинно виробляти та споживати менше до 2050 року.

Перш ніж увесь цей розділ назвуть націленим проти корпорацій, я хочу сказати, що знаю багатьох бізнес-лідерів, які переймаються змінами клімату, зменшенням кількості ресурсів та глобальним сталим розвитком. Але багато з них також знають, що в основі їхніх бізнес-моделей лежать несталі практики, хоча деякі намагаються видавати заходи покращення довкілля як ініціативи для сталого розвитку. Навіть генеральний директор компанії з виробництва пива, коли я після закінчення форуму особисто звернувся до нього, зізнався, що сам здивувався, коли його запросили виступити, адже йому було важко сказати щось серйозне про сталий розвиток.

Чому він прийшов? Відповідь проста: саме так сталий розвиток презентують на медіаподіях, щоб піарити корпорації. Бізнес-лідер, який висловлює підтримку заходам для боротьби зі зміною клімату або впроваджує кілька ініціатив з мінімізації ризику та шкоди, відповідає духу багатьох конференцій, присвячених сталому роз-

СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЯКИЙ ЗАБЕЗПЕЧУЄ ДЕРЖАВА, А НЕ РИНКИ ЧИ ТЕХНОЛОГІЇ

Одинадцятого листопада не є традиційним святом у Китаї. День одинаків (обігрується дата його проведення 11.11) спершу був днем, коли молоді люди у Китаї «святкували» те, що не мають пари. Вони збиралися у кафе та ресторанах, виділяючи час для себе без зобов'язань перед партнерами чи членами сім'ї.

Зі скромного свята зараз День одинаків перетворився на дещо зовсім інакше. Сьогодні це найбільший усесвітній день шопінгу завдяки зусиллям китайських компаній, що займаються електронною комерцією, як-от Alibaba. У 2017 році лише ця компанія продала товарів на 25,3 мільярда доларів — багато з них, мабуть, не були потрібні їхнім новим власникам. Продажі тривали двадцять чотири години. У такий спосіб компанія побила минулорічний рекорд, збільшивши показник продажів на 40 відсотків¹⁷. Alibaba розпочала свято опівночі з величезного святкування у Шанхаї, запросивши західних знаменитостей, як-от Ніколь Кідман та Фаррелла Вільямса. День одинаків зараз є набагато масштабнішим за Чорну п'ятницю у США, під час якої того ж року було продано товарів на п'ять мільярдів доларів¹⁸. Наразі Китай за один день продає більше, ніж уся Бразилія за рік.

Через кілька місяців Джек Ма разом з деякими іншими міжнародними магнатами створили фонд на мільярд доларів для нових інвестицій у низьковуглецеву економіку¹⁹. Цей крок було визнано

ще одним доказом того, що бізнес-спільнота серйозно сприймає сталий розвиток та проблеми зміни клімату (тимчасом як політики, особливо у США, вдавали, що не переймаються цими питаннями). Іронія в тому, що нарцистичне шаленство до шопінгу у День одинаків, є, мабуть, найбільшим організованим споживчим заходом, що робить внесок у збільшення рівня викидів карбону вуглецю, відомим за всі часи. Поясню детальніше: мільярд доларів — це величезні гроші, і люди сподіваються, що ці кошти буде використано з користю. Проте сума, яку готові пожертвувати численні мільярдери, меркне порівняно з величезними продажами під час Дня одинаків — лише одного з багатьох днів електронної торгівлі, які щорічно відбуваються по всьому світу.

Подумайте, скільки було продано під час Дня одинаків. А тепер про те, скільки ресурсів та робочої сили знадобилося для виготовлення всіх цих товарів. А тепер, зрештою, подумайте скільки з цих покупок були по-справжньому потрібні тим, хто їх купував. Урешті-решт, за звичайних умов люди не хотіли купувати їх. Покупців захопила споживча лихоманка загальнонаціонального шопінгу. Тепер замисліться, який вуглецевий відбиток залишиться внаслідок доставки придбаних товарів та відходів упаковки — сотні тон. Наостанок, ще є непораховані витрати на утилізацію невикористаних продуктів або відходів. Усі ці витрати не оплачуються, адже вся привабливість Дня одинаків у найнижчих цінах. Продавці спокушають покупців, екстерналізуючи витрати. А втім, люди не критикують подібну діяльність.

* * *

У вступі цієї книжки описано вибір, який повинні зробити розвиткові країни: прагнути до «сталості» чи до «розвитку», як визначено сучасними економічними теоріями. Країни, що розвиваються, повинні поліпшувати умови життя для своїх громадян, більшість з яких досі живе у бідності. Однак усі поточні моделі для розвитку є несталими, оскільки кожна з них передбачає надмірне використання ресурсів. Якщо не обдумати альтернативну економічну модель та примушувати розвиткові країни дотримуватися принципів сталого розвитку, це прирече людей на вічну бідність

ДЕРЖАВА ЗРОСТАННЯ

Політики, які прагнуть зайняти високі посади у світі, що розвивається, часто дають сміливі обіцянки забезпечити економічне зростання. Ці слова посідають ключове місце у їхніх кампаніях. Джоко Відодо у своїй кампанії обіцяв, що до 2018 року економіка Індонезії зросте на 7 відсотків. Нарендра Моді в Індії говорив про створення мільйона робочих місць на виробництві та подвоєння доходів фермерів до 2022 року. У недемократичному В'єтнамі обіцяли, що економіка зросте на 6,7 відсотка до 2017 року. Обіцянки високого економічного зростання також популярні у розвинутих країнах. Під час своєї інавгурації президент Трамп давав слово, що економіка США зросте на 4 відсотки завдяки дерегулюванню економіки та зниженню податків.

Цілі зростання є основними у плануванні економіки будь-якої розвиткової країни для підтримки легітимності. Вони є настільки ключовими в нашій концепції того, як країни, що розвиваються, здійснюють економічне планування, що факт їхньої відсутності стає новиною. Після звернення президента Китаю Сі Цзіньпіна до представників 19-го Національного конгресу Комуністичної партії в новинах повідомили, що новий президент відмовився від обіцянки свого попередника. У 2010 році Ху Цзіньтао обіцяв, що економіка Китаю зросте вдвічі до 2021 року. Тоді аналітики відзначали, що президент ухвалив це рішення не через те, що не

міг виконати обіцянки, а тому, що Пекін «приділяв більше уваги таким завданням, як обмеження забруднень, приборкування фінансових ризиків і зменшення різниці в доходах різних верств населення»³¹.

Міжнародний бізнес також зосереджений на зростанні. Основна мета корпорації: виробляти і продавати більше, підвищувати свої доходи й отримувати вищі прибутки. Публічні компанії розширюють цю відповідальність, ставлячи собі за мету максимізувати цінність акцій, збільшуючи доходи та прибуток.

Але наша нав'язлива зосередженість на економічному зростанні, яке підкріплюється бездумним споживанням та є основною частиною нашої економічної моделі, не дозволяє нам чітко обдумувати проблеми сталого розвитку й управління ресурсами. Уряди прагнуть зростання за всяку ціну, ігноруючи його екологічні та соціальні наслідки. Бізнес розуміє, що не може одночасно отримати корпоративне зростання та зосередитися на сталому розвитку і тому потрапляє в пастку вічних поверхових розмов про їхні способи розв'язання проблем сталого розвитку.

У цьому розділі я розповім, чому потрібно думати про зростання інакше. Замість того щоб прагнути зростання за будь-яку ціну, ми повинні подумати, для чого воно потрібне та які витрати варті того.

Треба пояснити, що цей розділ не «проти зростання». Економічне зростання — в описовому значенні масштабнішої економіка — може відбутися, коли держава зосереджується на основних потребах і подоланні бідності. Зростання виробництва харчів, зведення нових будинків, розширення доступу до енергоресурсів та інші ініціативи щодо розвитку сприятимуть посиленню економіки. Це зростання пов'язане з правами, а тому воно потрібне. Його варто не лише ініціювати та вітати, але й управляти ним.

Ми також повинні зрозуміти, що будь-яке економічне зростання — відображає воно підвищений рівень розвитку чи ні — впливає на довкілля, сталість, спільні ресурси та людей. Питання до сталої держави полягають у тому, аби забезпечити виникнення цього впливу лише заради розвитку. А також визначити, які види економічного зростання занадто шкідливі і яких не потрібно прагнути.